

O NEMORALNOSTI TERORIZMA I RATA

Apstrakt: U ovom radu autor prvo analizira razlike i sličnosti između rata i terorizma, a zatim argumentiše da su i jedan i drugi duboko nemoralni. Njihove razlike su mnogo manje značajne od njihovih sličnosti, od kojih je glavna ona koja se sastoji u negiranju stanovišta da je svaki ljudski život jednako vredan. To negiranje otvara put ka nehumanom i nasilnom tretmanu onih (neprijatelja, drugih) koji nisu toliko vredni koliko i mi, što karakteriše i terorizam i rat. Pored neprihvatljivih moralnih implikacija proisteklih iz takvog tretmana drugih ljudskih bića, dalja zajednička i problematična posledica terorizma i rata se sastoji u činjenici da dehumanizacija drugih vodi, na kraju, i ka dehumanizaciji nas samih.

Ključne reči: destrukcija, humanost, moralnost, nasilje, racionalnost, rat, teror, terorizam, ubijanje.

Oštroumni i cinični Volter je jednom primetio: „Ti koji mogu da nas navedu da verujemo apsurdne stvari takođe mogu da nas navedu da počinimo zlodela“. Bez obzira u kom kontekstu je Volter to izgovorio, nije teško uvideti da je njegova izreka primenljiva i na terorizam i na rat: kod oba fenomena nailazimo na mnoge apsurdnosti koje ili do njih vode ili se koriste da ih opravdavaju, kao i na mnoštvo zločina koje ih karakterišu. Ono što bismo ovde hteli da razmotrimo jeste koliko nam Volterova opaska zaista može pomoći u nastojanju da shvatimo ta dva fenomena. Da bismo testirali Volterovu misao, prvo ćemo ukratko prezentirati jedno shvatanje terorizma, potom sledi jedno sumarno prezentiranje rata, da bismo zatim mogli ukazati na njihove razlike i sličnosti. Ispostaviće se da njihove sličnosti znatno prevažu nad njihovim razlikama. Glavna sličnost do koje nam je ovde najviše i stalo se tiče suštinske nemoralnosti i terorizma i rata.

Ako šta i ima da se primeti Volterovoj izreci, to je da, bar jednom, taj radikalni cinik nije bio niti dovoljno radikalno, niti dovoljno cinično. Jer mi smo se navikli na rat i terorizam do te mere da nam više i nije lako da prepoznamo njihovu apsurdnost. Prihvatamo te

apsurdnosti sa takvom lakoćom da je jedva moguće izbeći užasne zločine koji obično slede iracionalna ubeđenja. Premda ih ne činimo lično, naše saučesništvo se sastoji bar u tome što izmišljamo pogodbe i prihvatljive načine na koje opisujemo, a ne tako retko i opravdavamo, zlodela koje donese rat i terorizam.

Zaključak je, međutim, još daleko ispred nas. Ono što je neophodno na ovom stupnju našeg promišljanja jeste ponuditi osnovna razjašnjenja fenomena terorizma i rata.

I. O teroru i terorizmu

Terorizam ne treba ni u kom slučaju ograničiti na trenutni procvat islamskog ekstremizma. Baš kao i rat, terorizam je star koliko i ljudski rod. Nasuprot ratu, terorizam kao fenomen nije niti dovoljno analiziran niti potpuno shvaćen. Ne postoji opšte prihvaćena definicija terorizma, samo njegova raširena osuda. Bilo koji ozbiljan pokušaj razumevanja terorizma mora uzeti u obzir značenja reči 'teror' i 'terorisanje'. Latinska reč '*terrere*' doslovno znači 'uzrokovati nečije drhtanje'. Opštije rečeno, nekoga terorisati znači prouzrokovati intenzivan, savlađujući strah. Svrha terora i terorisanja jeste potčinjavanje ljudi, nametanje sopstvene volje zastrašivanjem i upotrebom sile.

U literaturi o terorizmu, koja posle terorističkog napada na Ameriku odjednom raste kao pečurke posle kiše, često se razlikuju sledećih pet tipova terorizma:¹

1. Postoje jasno razlučive i istorijski značajne forme religioznog terorizma, ili terorizma inspirisanog religijom. Primeri su ne samo dobro znani već i praktično bezbrojni: Muslimani protiv Hindusa, Hrišćani protiv Jevreja, Katolici protiv Protestanata, Hrišćani

---

¹ U sledećem izlaganju oslanjam se na predavanje koje je Dr. Eqbal Ahmad, pod nazivom „Terrorism: Theirs and Ours“, održao na univerzitetu u Koloradu, 12. X 1998. godine. Vidi i njegovu knjigu *Terrorism: Theirs and Ours* (New York: Seven Stories Press, 2001). Kao druge korisne izvore o terorizmu mogli bismo navesti sledeće knjige: Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Berkeley: University of California Press, 2000), Jon L. Berquist (urednik), *Strike Terror No More: Theology, Ethics, and the New War* (St. Louis: Chalice Press, 2002), Daniel Benjamin i Steven Simon, *The Age of Sacred Terror* (New York: Random House, 2002), i Caleb Carr, *The Lessons of Terror: A History of Warfare Against Civilians* (New York: Random House, 2003).

protiv Muslimana, i tako dalje. Premda sve tradicionalne religije u principu promovišu mir, u okviru njihovih istorijskih tradicija nasilje se uvek nazire kao preteća senka. Uprkos činjenici da su mnogi religiozni simboli i arhetipovi nesumnjivo pozitivni, kako je to suptilno izrazio Mark Jurgensmejer, „prikazi smrti nikada nisu ostajali skrivene daleko od srca religijske moći da pokrene maštu“ svojih vernika.²

2. Još češće diskutovan je takozvani politički terorizam. Same reči 'teror' i 'terorisanje' su ušle u opštu upotrebu prilikom 'Vladavine terora' u vreme Francuske revolucije, neposredno posle Volterove smrti, na završetku osamnaestog veka. U političkom diskursu te i kasnijih epoha, reč 'terorisanje' se koristi da opiše upotrebu nasilnih metoda državnog upravljanja ili otpora takvom upravljanju. Terorisanje je blisko povezano sa prinudom, sa nasiljem koje se koristi ilegalno, protiv prihvaćenih zakona i normi. U dvadesetom veku najčešća forma političkog terorizma je bio takozvani 'revolucionarni teror'. Propagiran prvo od strane ruskih Boljševika, a posle toga od mnogih drugih politički motivisanih grupa, revolucionarni teror se završava ili kada dođe do potpunog uništenje protivnika, ili kada revolucionarni pokret iscrpi sve svoje rezerve.

3. Postoji takođe i državni terorizam, koji nalazi zaista najrazličitije forme. Na primer, takozvani 'hladni rat' između ideološki i vojno suprotstavljenih blokova u drugoj polovini dvadesetog veka bi se preciznije mogao karakterisati kao 'balans pretnji terorom'. Državni terorizam može biti usmeren protiv svog sopstvenog stanovništva, ali i protiv drugih država, bez obzira da li je uperen protiv vlada tih država, ili njihovog građanstva. Diktatorski i totalitarni režimi su jasni primeri prve vrste državnog terorizma, a izraelski tretman palestinskog stanovništva može poslužiti kao paradigmatički primer njegove druge vrste. No, državni terorizam protiv drugih država može poprimiti i sasvim drugačije, ne tako otvorene forme. Američka tajna „informativna“ služba, CIA (i mnoge druge slične organizacije, sponzorisan od maltene svih vlada sveta) je skoro do perfekcije usavršila različite oblike tajnih operacija koje često uključuju korišćenje neprihvatljivog i gnusnog terora.³

² M. Juergensmeyer, *op. cit.*, str. 6.

³ Za dalju diskusiju o toj vrsti nasilja, vidi Hannah Arendt, *The Origin of Totalitarianism* (New York: The World Publishing Company, 1951), a takođe i Dana

4. Postoji i rašireni terorizam asociran sa organizovanim kriminalom. Ne zasnivaju se sve forme organizovanog kriminala na teroru, ali u mnogim slučajevima teror je neodvojiv od kriminala.

5. Možemo ovde pomenuti i takozvani patološki terorizam; kod ovog oblika terorizma individue ili grupe terorišu druga lica primarno zato da bi bili primećeni, da bi skrenuli pažnju društva – ponekad i čitavog sveta – na sebe.

Organizovani kriminal i patološki terorizam nisu od centralnog interesa u ovom radu. Oni su pomenuti zato što se različiti tipovi terorizma povremeno isprepliću i menjaju svoje forme i manifestacije. Ono što počne kao jedna vrsta terorizma se brzo može pretvoriti u drugu. Štaviše, postoje slučajevi kada su različite forme terorizma sjedinjene od samog početka svojih manifestacija; na primer, religiozni i politički terorizam često bivaju nerazlučivi, a takođe i politički i državni, ili politički i kriminalni terorizam. Sve te klasifikacije su dakle samo od instrumentalnog značaja i treba ih posmatrati u kontekstu rasprave. Ono što nas ovde najviše zanima je politički terorizam, bez obzira da li se manifestuje sam, ili u kombinaciji sa raznim formama državnog ili religioznog terorizma.

II. O ratu

Rat je znatno kompleksniji od terorizma i u prošlosti mu je posvećivano više pažnje. Premda su već antički – a kasnije takođe i srednjovekovni i moderni – filozofi i istoričari izučavali rat kao fenomen, rašireno i sistematsko proučavanje raznih političkih i moralnih aspekata rata počinje sa Hugom Grocijusom i Imanuelom Kantom.⁴ Naručitog uticaja na dalja razmatranja moralnih aspekata rata je pobudio Kantov poznati i popularni esej „Ka večnom miru“. Kant je tu pristupio ratu kao oružanom sukobu između suprotstavljenih armija ili

---

Villa, *Politics, Philosophy, Terror: Essays in the Thought of Hannah Arendt* (Princeton: Princeton University Press, 1999), naručito prva dva poglavlja.

⁴ Za diskusiju čuvene Grocijusove knjige *De jure belli et pacis*, vidi, na primer, knjigu koju je priredio Yasaki Onuma, *A Normative Approach to War: Peace, War, and Justice in Hugo Grotius* (New York: Oxford University Press, 1993). Za dalju diskusiju Kantovog gledišta, vidi sjajnu kolekciju eseja koju su priredili James Bohman i Matthias Lutz-Bachmann, *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997).

nacija. Kantu je bilo jasno ono što su primećivali i drugi komentatori, naime da rat ima dvostruko lice: uzbudljivo i herojsko, ali i destruktivno i užasno. Iako sam Kant nije ni o kom slučaju bio pacifista, verovatno je najvažnije od svih njegovih gledišta o ratu ono u kome on tvrdi da je rat jedno od najvećih zala čovečanstva, možda čak sam koren svih drugih zala. Ono što je Kanta navelo na to gledište je bio uvid da je potrebno da prođe veoma malo vremena pa da se inače miroljubivi i časni ljudi pasionirano umešaju u nasilje rata i budu potpuno zavedeni onim što je kontroverzni francuski diplomata iz devetnaestog veka, Žozef de Mestr, slikovito nazvao „entuzijazam za klanje“. Po Kantovom dubokom uverenju, rat i stalne pripreme za rat su i naša prošlost i sadašnja realnost, ali ne nužno i naša budućnost. Posmatrane iz jedne šire istorijske perspektive, oni pripadaju ranom stupnju ljudskog razvoja u kome naše racionalne sposobnosti, političke institucije i moralna kultura nisu još dovoljno razvijeni. Promeniti svet tako da svaka država dobije formu onoga što je Kant zvao „republikanskom vladom“ i stvaranjem sveobuhvatne svetske federacije od trenutno suverenih državnih nacija, učinili bismo mnogo ka opravdanju našeg verovanja u mogućnost večnog mira. Gotovo kao *post-scriptum*, Kant je tim dvema centralnim uslovima dodao u dodatku svom eseju i treći: nikakve političke mere nemaju šanse da nas približe večnom miru ukoliko politika ne savija svoje koleno pred moralnošću.

Premda nesumnjivo značajan i povremeno briljantan, Kantov tretmana fenomena rata je bio kritikovan kao provincijski uzak i nesistematičan. On je razmatrao samo one ratove do kojih je vodila pohlepa vladajućih elita i zanemarivao je sve druge forme i motive za rat. Kantov ograničeni pristup je „korigovan“ od strane jednog od osnivača onoga što se ponekad zove filozofija rata, Karla fon Klauzevica, dobro obrazovanog i iskusnog pruskog oficira koji je analizirao gotovo bezbrojno mnoštvo načina na koji se vode ratovi, kao i najrazličitije motive koji do njih vode.⁵ Klauzevic je karakterisao rat kao sistematsku i dugotrajnu upotrebu sile od strane države ili grupe ljudi protiv druge države ili grupe ljudi. Po njegovom mišljenju,

⁵ Vidi Karl von Clausewitz, *On War (Vom Kriege)*, trans. M. Howard i P. Peret (Princeton: Princeton University Press, 1976). Vidi takođe i W.B. Gallie, *Philosophers of Peace and War: Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978).

ključna karakteristika svakog posebnog rata se mora tražiti u političkoj situaciji, ciljevima i odlukama koje vode do sukoba. Zaboravljajući, ili svesno zanemarujući važno Kantovo upozorenje o jedino ispravnom odnosu politike i morala, i nesumnjivo smatrajući politiku osnovnom centripetalnom silom svakog društva, Klauzevic je ponudio svoju, u kasnijim vremenima često citiranu, definiciju rata kao produženja politike drugim sredstvima.

Premda je imao tendenciju da povremeno romantizuje rat i pristupa mu kao viteškom duelu zaraćenih strana, čak je i Klauzevic primetio da, što su jasnije i jače politički ciljevi i ambicije javno podržane, to su obično krvaviji, razorniji i skuplji ratovi u koje vlade uvlače svoje narode. Ali čak ni tako oštrouman i pažljiv posmatrač kao Klauzevic nije mogao zamisliti koliko će destruktivniji, demoralizujući i opasniji po sudbinu čovečanstva postati budući ratovi. Čak ni on nije mogao predvideti da će ti „viteški dueli“ jednoga dana predstavljati najozbiljniju opasnost i za sam opstanak ljudske vrste.

Kant je gajio nadu da će, kada ratovi postanu neproporcionalno skupi i razorni, čovečanstvo morati da se osvesti, promeni svoje mišljenje o dopustivosti ratova i okrene se prema izgradnji istinskog i trajnog svetskog mira. On je bio ubeđen da bi čak i hipotetična potpuno nemoralna „rasa đavola“ – ako bi oni bili samo dovoljno inteligentni – na kraju morala uočiti apsurdnost rata i okrenuti se protiv njega. Ako nam skorašnja istorija može služiti kao svedočanstvo, uprkos tome što su ratovi postali toliko đavolski razorni i bezobzirni prema nedužnom stanovništvu, nikakvo osvešćenje se još nije dogodilo. Drugi svetski rat je bio brutalan, destruktivan i ubitačan koliko samo rat može biti; on se međutim još uvek obično tretira kao pravedan i „dobar“ rat. Ogromna većina poginulih u tom ratu su bili civili, ne vojnici, i to je postalo pravilo u svim kasnijim ratovima. Oko trideset i pet miliona ljudi – od toga oko devedeset posto civila – je poginulo u otprilike sto osamdeset ratova koji su vođeni od kraja Drugog svetskog rata do početka 2000. godine. Uprkos poređenju ljudske prirode sa krivim drvetom od koga ništa pravo ne može biti napravljeno, Kant je ili precenio našu racionalnost, ili je podcenio koliko smo u stanju da budemo neosetljivi, bestidni i totalno zavedeni. Pesimističniji mislilac, kao što je recimo bio Volter, je možda bio bliži istini kao je proricao da su ne večni mir već apsurdnosti i zlodela koja ih prate naša večna sudbina.

III. O razlikama i sličnostima terorizma i rata

Postoji rašireno verovanje da je terorizam uvek moralno i politički neprihvatljiv, dok – bar prema tradiciji pravednog rata – rat može biti opravdan pod određenim okolnostima. Čak i kada je slučaj (ako je to ikad slučaj) da je terorizam motivisan određenim prihvatljivim ili opravdanim uzrocima, on uvek uključuje spremnost da se terorišu, ako je potrebno povrede ili ubiju, nedužni građani. Terorizam se stoga ne može tolerisati jer on direktno i neskriveno napada nedužne ljude. Teroristi javno demonstriraju svoje nerespektovanje za ljudske živote (uključujući i sopstvene), kao i nepoštovanje prihvaćenih normi, zakona i svojine. Terorizam pokušava da obesnaži i ukloni moralne, političke i ekonomske razlike koje kao civilizacija već nekoliko milenijuma pokušavamo da uspostavimo i održimo. Kao da nas gura nazad u primitivno stanje prirode koje je još pre četiri veka opisao engleski mislilac Tomas Hobs, u stanje nekontrolisane i neograničene brutalnosti i rata svih protiv svih, terorizam ostavlja utisak necivilizovanosti.

Kada poblizhe razmotrimo glavne uzroke aktuelnih oblika političkog i religioznog terorizma, takva ocena se pokazuje kao samo delimično tačna. Zaista je slučaj da ti tipovi terorizma prvenstveno nastaju u nerazvijenim delovima sveta. Preciznije govoreći, terorizam se obično razvija u marginalnim kulturama i njihovim još marginalizovanim pod-kulturama. Istorijski posmatrano, terorizam je oružje slabih i podređenih, baš kao što je rat obično sredstvo jačih i dominantnijih. Ne treba očekivati da će se taj odnos promeniti u skoroj budućnosti. Uloženo vreme i napor, kao i tehnička i ekonomska sredstva koja su neophodna da bi se razvila prvoklasna vojna sposobnost predstavljaju dovoljnu prepreku – a stoga i snažnu motivaciju – raznim militantnim grupama da slede drugačije i nekonvencionalnije puteve naoružanja i borbe. Teroristički napad na Ameriku od 11. septembra 2001. godine je dobra ilustracija te dovrtljivosti koja proističe iz nužde. Međutim, i pored stravičnog efekta tih napada, šteta koju teroristi mogu naneti će uvek biti ograničena sve dok oni ne poseduju oružja za masovno uništenje.

Politički terorizam obično cveta u nerazvijenom svetu. Bez namere da ga na bilo koji način opravdavamo, ne možemo čak ni pretendovati na to da razumemo fenomen terorizma ako ne obratimo pažnju na činjenicu da ogromni deo sveta živi u dubokoj bedi i

nestašici, u stravičnom kontrastu sa relativnim blagostanjem i bogatstvom razvijenog zapadnog sveta.⁶ Niti smemo prevideti da ta agonija većeg dela sveta ima veze sa imperijalističkim ambicijama, motivisanim nezasićenom željom za moći i pohlepom zapadnjačkih vlada i velikih korporacija. Dok se jaz između bogatih i siromašnih neumitno i opasno proširuje, bogati Zapad nastoji da nametne svoje vrednosti ostatku sveta, da promoviše univerzalne kodove ljudskih prava, svoju političku ideologiju demokratskog liberalizma, i, u najskorije vreme, svoju ekonomsku opsesiju o slobodnom tržištu kao preduslovu univerzalnog prosperiteta. Teško je, međutim, ne приметiti, da zapadnim silama sve manje uspeva da bilo koga ubede u svoje vrednosti i ideologije.⁷

Život u bedi, gladi i bolesti nisu sami po sebi ni dovoljan ni nužan razlog da ljude neumitno gurne ka teroru i terorizmu. Ali takvi uslovi stvaraju plodno tlo koje podhranjuje tu fatalnu kombinaciju nepoverenja, nemoći i očajja koju gotovu uvek nalazimo kao motivacionu silu u pozadini terorističkih akcija. Kao i oni koji pokreću ratove, teroristi uvek sebe vide u svetlu reagovanja i reakcije na zla koja su već počinjena, ne nužno protiv njih lično, već protiv njihovih društava, kultura ili religioznih tradicija. One ne vide sebe kao inicijatore nepravde, kao počinoce nedela, već kao one koji takva zlodela pokušavaju da koriguju. Kada se nepoverenje, nemoć i očaj udruže sa besom i žudnjom za osvetom, provocirani nasiljem i izdajstvom

⁶ Prema podacima Programa za razvoj, koji se nalazi pod okriljem Ujedinjenih Nacija, 2001. godine je u svetu živelo 1.2 milijarde ljudi koji su pokušavali da prežive sa manje od jednog dolara dnevno, isto toliko ljudi širom sveta nije imalo pristup čistoj i pijaćoj vodi, 2.9 milijardi nije imalo pristup adekvatnim sanitarijama, preko sto pedeset miliona dece širom sveta je nedovoljno uhranjeno i samo u toku 2001. godine oko deset miliona dece je umrlo od gladi i bolesti izazvanih neuhranjenošću.

⁷ Kako je to primetio Semjuel Hantington u svojoj provokativnoj knjizi *Sukob civilizacija*, „Ne-zapadnjaci se takođe ne ustručuju da ukažu na nesklade između zapadnjačkih principa i zapadnjačkih akcija. Hipokritičnost, dvostruki standardi i „ali ne“ su cena univerzalističkih pretenzija. Demokratija je promovisana, ali ne ako na vlast dovodi islamske fundamentaliste; neproliferacija oružja se nameće Iranu i Iraku, ali ne i Izraelu; slobodna trgovina je elksir ekonomskog razvoja, ali ne za poljoprivredu; ljudska prava su problem za Kinu, ali ne za i Saudijsku Arabiju; agresija protiv Kuvajćana koji poseduju naftu je masovno odbijena, ali ne i agresija protiv Bosanaca koji nemaju nafte“. Citirano iz Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1997), str. 184. O sličnim temama vidi takođe i Benjamin R. Barber, *Jihad versus McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World* (New York: Times Books, 1995).

jače sile – a obično ranijeg saveznika i zaštitnika – ti koji sebe i svoje društvo doživljavaju kao žrtve postaju spremni da koriste svako dostupno sredstvo da bi kaznili one koji im nanose nepravdu.

Nasuprot terorističkim akcijama, ratovi izgleda da se uklapaju u okvir legalnosti i moralnosti, čak i racionalnosti. Razne međunarodne norme i institucije regulišu gotovo svaki aspekt rata. Ujedinjene Nacije poseduju viši autoritet nego vlade suverenih država u regulisanju ne samo njihovih spoljnih već čak i određenih unutrašnjih problema. Skoro osnovani Međunarodni sud za ratne zločine i zločine protiv humanosti je podržan od strane više nego polovine zemalja sveta. Nasuprot teroristima koji ne obraćaju nikakvu pažnju na ljudske živote, od onih koji planiraju i vode ratove se najstrože zahteva da poštuju razliku između vojnika i civila; oni su takođe obavezani konvencijama koje regulišu ponašanje prema neprijateljskim vojnicima, ratnim zarobljenicima, i tako dalje. Štaviše, ne samo legalnost i moralnost, već i racionalnost izgleda da igra značajnu ulogu u slučaju rata. Kroz formu diplomatije, na primer, racionalnost može biti veoma važna u izbegavanju ili okončavanju oružanih sukoba. Dakle, iako destruktivni, ratovi ne izgledaju tako neregulisani, nemoralni i iracionalni kako nam uvek izgledaju terorističke akcije.

Bliže poznavanje savremenih ratova nam, međutim, ukazuje da su takvi utisci u znatnoj meri obmanjujući. Štaviše, postoji mnogo toga u vezi modernih ratova što je necivilizovanije i nehumanije od terorizma. Pomenimo ovde samo bezbrojne laži i obmane domaće i međunarodne javnosti, dugoročne troškove ratova i dužinu njihovog trajanja, broj ljudi koji (voljno i nevoljno) učestvuje u ratovima, a pre svega ogromnu ubilačku i razornu moć, koja je neuporedivo veća u slučaju ratova. To je razlog zbog kojeg slavni američki istoričar Howard Zin, koji je i sam bio borbeni pilot u Drugom svetskom ratu, s pravom tvrdi: „Rat je terorizam, umnožen stotinama puta“.⁸

Istina je da postoje norme i regulacije u vezi ratova. Problem je da je njihova stvarna uloga sasvim ograničena i one obično služe kao lažna maska za nemoralnost, brutalnost i varvarstvo modernih

---

⁸ Howard Zinn, „Violence Doesn't Work“; ovaj i mnogi drugi sjajni članici istog autora se mogu naći na internetu: www.howardzinn.org. Vidi takođe Zinovu knjigu *Terrosim and War* (New York: Seven Stories Press, 2002), kao i knjigu kojom je Zin počeo svoju nemilosrdnu kampanju protiv rata i američkog imperijalizma, prodatoj u više od milion primeraka, *A People's History of the United States: 1492 – Present* (New York: Harper, 1980).

ratova. Ogromna većina skorašnjih ratova se vodi u direktnom sukobu sa međunarodnim normama i rezolucijama Ujedinjenih Nacija. Što je još važnije, veliko je pitanje da li ratovi mogu čak i u principu biti moralno opravdani, jer su oni uvek ubilački. Često čujemo kako vojnici nikada ne ciljaju civile već isključivo samo vojne mete, te da oni čine sve što je u njihovoj moći da izbegnu „kolateralnu štetu“. Koliko god da su „pametne“ upotrebljene bombe, u prirodi je bombardovanje da ne pravi razliku između vojnika i civila, još manje između krivih i nedužnih. Ako je masovna smrt civila i nedužnih ljudi neizbežna prilikom bombardovanja, ona ne mora biti svesno planirana ili nameravana, ali samim tim ne postaje ni slučajna, zanemarljiva, ili oprostiva. Oni koji bombarduju, kao i oni koji im komanduju da to rade, ne mogu biti smatrani nevinim ili neodgovornim. Oni ubijaju, isto tako sigurno kao što i teroristi ubijaju, i u tom pogledu nema nikakve razlike između njih i terorista: njihove akcije prouzrokuju smrt velikog broja ljudi i patnju još većeg. Sama priroda modernog ratovanja implicira neproporcionalno ubijanje i razaranje. Samim tim ona takođe implicira da i takozvana „teorija opravdanog rata“ – uvedena još od strane Avgustina početkom petog veka naše ere i varirana bezbroj puta da izgleda primenljivo na neuporedivo drugačije vrste i forme ratova – ne može biti ništa drugo do jedno sramno protivrečje iza koga se više ne bismo smeli skrivati.

I ratovi i terorističke akcije predstavljaju napad ne samo na moralnost već i na ljudsku racionalnost; racionalnost sredstava i ciljeva ne funkcioniše najbolje ni u jednom od ta dva slučaja. Teroristi i generali koji planiraju rat imaju zajedničko to da pokušavaju da uvek ostvare svoje ciljeve uz vrlo malo obzira na cenu ili prepreke. Nastojati da se ostvare sopstveni ciljevi na takav način sprečava, međutim, svu racionalnu diskusiju i izvrgava ruglu kritičke i racionalne standarde. Ako su ciljevi čvrsto fiksirani i sva sredstva koja vode ka njihovom ostvarenju stoga dopustiva, šta tu može racionalnost učiniti? Uprkos insistiranju da ciljevi nikada ne opravdavaju sva sredstva, racionalnost može takođe ukazati na to da postoje značajne razlike između naših nastojanja do ostvarimo zamišljene ciljeve i njihovog aktuelnog ostvarenja. U ratu obe strane imaju slične namere – prinuditi na poraz svoje protivnike – ali je jasno da sve one ne mogu ostvariti taj cilj. Posmatrano iz drugog ugla i preciznije izraženo, povoljne dugoročne i kratkoročne posledice rata nisu nikada

potpuno i tačno predvidljive. Nikada ne možemo biti sigurni da će nešto dobro proizaći iz ratova. Ono u šta možemo biti sasvim sigurni jeste nemoralnost sredstva koja izaberemo da koristimo u ratovima: pošto su to sredstva za ubijanje i razaranje, kako ona mogu voditi do moralno opravdanih ciljeva?⁹

IV. O nehumanosti terorizma i rata

Uprkos nekim uočljivim razlikama, ista monstruoza sila orkestrira i terorizam i rat. Prva i glavna apsurdnost terorizma i rata, koja lako vodi do zlodela na koje je Volter upozoravao, jeste da su i terorizam i rat najgori neprijatelji humaniteta, utoliko što oba čine ljudski život jeftinim i pokazuju otvoreni prezir prema njegovoj vrednosti.

Kako je moguće da su i rat i terorizam tretirani kao neprijatelji humaniteta, mogli biste se zapitati, ako oni tretiraju ljude na različit način? Teroristi ne pokazuju baš nikakvog poštovanja za ljudski život, uključujući i svoj sopstveni, dok oni uvučeni u ratove poštuju bar svoje živote i živote svojih sunarodnika. To zaista može izgledati da je slučaj, ali terorizam i rat su nerazlučivi u odbacivanju gledišta da je svaki ljudski život, bez razlike, dragocen. Oni su ujedinjeni u negiranju nepovredive vrednosti svakog ljudskog bića. Takvo stanovište jedne opšte i sveobuhvatne afirmacije svakog ljudskog života bi učinilo ne samo terorizam već i rat nemogućim. Jer svi ratovi su bazirani na pretpostavci da su neki ljudski životi vredniji od drugih.

---

⁹ Da je diskusija u ovom eseju više orijentisana prema teoriji pravednog rata, razradio bih i branio argument protiv te teorije koju je ponudio Robert Holms. Glavna struktura tog argumenta bi se mogla prezentirati na sledeći način:

1. Da bi rat bio pravedan, neophodno je da bar jedna strana u ratu mora biti opravdana u svojoj borbi.
2. Da bi jedna strana bila opravdana u svojoj borbi,
  - (a) neke osobe na toj strani bi bile opravdane kada izdaju naređenje drugima da ubiju, i
  - (b) moralo bi biti moralno dopustivo da se ubije kada je to komandovano.
3. Međutim, niko nema pravo da komanduje drugima da ubiju, a takođe je i neopravdano ubijati druge osobe po bilo čijoj komandi.
4. Dakle, nijedna strana u sukobu nije opravdana u svojoj borbi.
5. Dakle, rat nije opravdan.

Za dalju diskusiju, vidi Robert L. Holmes, *On War and Morality* (Princeton: Princeton University Press, 1989).

Ratovi su mogućí sve dok verujemo da nisu svi ljudski životi jednako važni i vredni.

Još gore zlo se dešava kada teroristi i ratnici omalovažavaju svoje protivnike ne samo kao ljudska bića niže vrednosti, nego ih uopšte i ne doživljavaju i tretiraju kao ljudska bića. Razjasnimo malo taj značajan fenomen. Po svojoj prirodi i terorizam i rat uključuju organizovano i svesno prouzrokovanje smrti i razaranja. Nasuprot onome što nas filmska industrija, stripovi i video igre navode da verujemo, jedan dobro dokumentovani fenomen i značajna prepreka takvim ubistvima jeste da skoro sva ljudska bića imaju prirodan i snažan otpor prema ubijanju drugih ljudskih bića. Čak i u tako stravično ubilačkim ratovima kao što je bio Drugi svetski rat, većina vojnika na svim zaraćenim stranama je sistematski i uporno odbijala da puca direktno u neprijateljske vojnike, ili čak odbijala uopšte da puca. Poznati američki vojni psiholog i istoričar, dugogodišnji predavač na najčuvenijoj američkoj vojnoj akademiji (*West Point*) i sam ratni veteran, Dejv Grosman, tvrdi u svojoj sjajnoj i često šokantnoj knjizi *O ubijanju: psihološka cena učenja da se ubija u ratu i društvu*: „U Drugom svetskom ratu, sedamdeset pet do osamdeset procenata naoružanih vojnika nije pucalo iz svoj oružja na vidljivog neprijatelja, čak ni da bi sačuvalo svoje sopstvene živote ili živote svojih prijatelja. U svim prethodnim ratovima postotak onih koji nisu pucali je bio sličan“.¹⁰

U slučaju terorista, taj nesumnjivi otpor prema ubijanju drugih ljudskih bića se prevazilazi putem ekstremnog i slepog fanatizma. Za mnoge militantne islamske fanatike, na primer, njihova eksplicitna misija jeste da unište božije neprijatelje i time potvrde sopstvenu sposobnost za sakralno mučeništvo onih posebno izabranih. Njihov „sveti rat“ nije uperen direktno protiv drugih ljudi i zasigurno ne protiv nevinih ljudskih bića, već isključivo protiv Sotone i njegovih nevernika. Žrtvovanje sopstvenog života u takvom „svetom ratu“ je konačni dokaz istinske vere, dokaz koji otvara vrata večnog raja.¹¹

¹⁰ Lieutenant Colonel Dave Grossman, *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society* (Boston: Little, Brown and Company, 1995), str. 250.

¹¹ Vidi o tome, na primer, Roger Scruton, *The West and The Rest: Civilization and the Terrorist Threat* (Wilmington: Intercollegiate Studies Institute, 2002), posebno str. 122-123. Vidi takođe Juergensmeyer, *op. cit.*, posebno četvrto poglavlje, str. 60-83.

Regularne armije se suočavaju sa istim problemom otpora ubijanju ali ne mogu koristiti isti pristup njegovom rešavanju. Da bi prevazišla očigledno urođeni otpor prema ubijanju drugih ljudskih bića, američka vojska (i skoro sve druge oružane snage sveta) su razvile seriju metoda i tehnika čija je namera da vode uslovljavanju vojnika da ubijaju. Između ostalih metoda, vojnici koji se pripremaju da pođu u rat počinju svaku jutarnju gimnastiku uzvicima: „Ubi, ubi, ubi, ubi“. Njih dalje uče da o svojim neprijateljima ne govore kao o ljudskim bićima već kao „metama“; oni su izloženi čestom gledanju veoma nasilnih dokumentarnih i igranih filmova, i tako dalje. Da opet citiramo Grosmena: „Ono što omogućuje da taj proces uspešno funkcioniše jeste isto ono što čini da Pavlovljev pas luči pljuvačku i B. F. Skinnerovi pacovi pritiskaju polugu. Ono što omogućuje da taj proces uspešno funkcioniše jeste najmoćniji i najpouzdaniji modifikacioni proces ikada otkriven na polju psihologije, a sada primenjen na polje ratovanja: operantno uslovljavanje“.¹²

Prvi rezultati takvog operantnog uslovljavanja da se prihvati ubijanje su bili vidljivi već u Koreanskom ratu, gde je oko pedeset posto američkih vojnika pucalo na svoje neprijatelje. Deceniju i po kasnije, tokom Vijetnamskog rata, taj proces uslovljavanja je i dalje usavršavan, tako da tada već devedeset do devedeset pet posto vojnika nije pokazivalo nikakvu averziju prema ubijanju neprijateljskih vojnika, ili čak i njihovih civila. Nepromišljeno i nediskriminišuće ubijanje je postalo redovan obrok na dnevnom jelovniku svakog pravog ratnika. Ali, kao što se ispovedio jedan američki ratni veteran koji je uspešno savladao takvu obuku, „Odvratnost rata protiv neprijatelja koji se tretira kao polu-čovečan teško može biti preterana“.¹³

Kad stvari tako izmaknu kontroli, uvek ima više žrtava nego što je to predviđeno ili poželjno. Jedna neželjena prateća posledica takve dehumanizacije našeg neprijatelja je i dehumanizacija nas samih. Linija koja razdvaja borce za slobodu od fanatičnih ubica, kao i ona između patriotskih vojnika i ratnih zločinaca, postaja sve tanja, ponekad teško razlučiva. Postaje problematično čak i da li terorizam i rat u savremenim uslovima i ostavljaju dovoljno prostora da se takva linija povuče. Ali ako ona još postoji, kada je ta linija jednom prestupljena, šteta koja je učinjena ne samo neprijatelju već i

¹² Grossman, *op. cit.*, str. 255.

¹³ Citirano iz J. Glenn Gray, *The Warriors: Reflections on Men in Battle* (New York: Harper & Row, 1970).

našim sopstvenim ratnicima se jedva može dokučiti. Kako što pokazuju dobro dokumentovani slučajevi stotine hiljada (preciznije, više od milion i po) američkih veterana iz Vijetnamskog rata i prvog rata u Golfskom zalivu iz 1991. godine, traume ratnog i po-ratnog iskustva oštećuju ozbiljno i trajno, na nepredvidljive načine koji često ne mogu biti kontrolisani i lečeni, i to ne samo ratne veterane već i članove njihovih porodica, pa čak i društvo kao celinu.¹⁴ To je razlog zašto je rat jedno od najvećih apsurdnosti u koje čovek može sebe uvući: rat je agresija na humanost svih onih koji su voljno i nevoljno ugurani u njegov užasni i razorni vikor.

Razmotrimo ovde i načine na koje bi vođenje rata trebalo da služi interesima onih koji nisu direktno uključeni u ratne operacije, tj. sopstvenom stanovništvu. Premda gotovo svaka nacija uključena u rat tvrdi da vodi odbrambeni rat, jasno je da je ogroman broj zaraćenih strana u razne ratove uvučena pohlepnim željama za više moći, teritorije, ili profita. Doprinosi li to povećanju vrednosti jednog naroda, ili njegovoj bezbednosti, da njegova armija pokušava nasilno da prisvoji tuđe teritorije i prirodno bogatstvo? Ili to da njegova armija okupira druge zemlje i onemogućava tuđem stanovništvu slobodan i normalan život?

Ali možda ne treba da idemo tako daleko; ne treba da razmatramo šta ratovi čine drugim ljudima. Usmerimo se prvo na domaće posledice ratova i neprekidnih priprema za ratove. Pošto već godina živim u Americi i ovdašnja situacija mi je bolje poznata, ja ću ograničiti svoju analizu na ove uslove. Iako spada među najbogatije zemlje sveta, od ukupno dvesta osamdeset miliona stanovnika Sjedinjenih Američkih Država, čak četrdeset miliona živi ispod granice siromaštva. Milioni su bez posla, a više od dva miliona ljudi tavori po zatvorima. Uprkos tim očigledno uznemiravajućim činjenicama, američka vlada odvaja godišnje otprilike sedamsto pedeset milijardi dolara – četrdeset i jedan procenat svog godišnjeg budžeta – na vojsku i relevantne vojne svrhe i potrebe.¹⁵ Šta bi moglo da opravda

¹⁴ O toj temi vidi sledeću sjajnu studiju: Jonathan Shay, *Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character* (New York: Simon & Schuster, 1994). Vidi takođe i Grossman, *op. cit.*, posebno str. 43-98 i 262-332.

¹⁵ Zapravo je veoma teško reći koliko tačno iznosi američki vojni budžet, jer je on pažljivo maskiran kroz razne kategorije od kojih neke nikada ne dolaze do javnosti. Javno se zna da takozvani budžet za odbranu iznosi oko trista pedeset milijardi dolara; to je svota koju svake godine odobrava američki kongres. Ono što je pažljivo

takvo neverovatno bacanje veoma potrebnih sredstava? Da li ta vojska, sa svojim bazama rasprostranjenim širom čitavog sveta, vojnim brodovima u svakom okeanu, a uskoro i raketnom štitu na nebu, zaista obezbeđuje sigurnost protiv terorističkih napada? Ne, to zasigurno nije slučaj. A ta ista sredstva bi mogla da obezbede, ne samo za Ameriku, već maltene i za pola ostalog sveta, besplatno zdravstveno osiguranje, garantovano školovanje i krov nad glavom, pristojne zarade i znatno čistiju životnu sredinu.¹⁶ Da li onda ratovi i neprekidna priprema za njih zaista koristi sopstvenom stanovništvu? Ili je možda slučaj da rat, kao i vojni mentalitet koji ga podržava, zapravo šteti društvu i onima čijim bi interesima trebao da služi? Nije li rat očigledno nepoštovanje humaniteta ne samo drugih ljudi već i sopstvenog stanovništva? Još opštije govoreći, nije li rat očigledno nepoštovanje humaniteta kao takvog? Kako je moguće da ljudska bića budu tako nepromišljeno uvučena u paradoksalnu situaciju da rade protiv sebe samih?

V. O apsurdnom mentalitetu nasilja

Koliko god da su terorizam i rat apsurdni u svom nepoštovanju humaniteta, ne treba da previdimo da su oni samo simptomi naše bolesti, ne i sama bolest. Sama bolest se sastoji u našem spremnom prihvatanju nasilja, i to njegovo nekritičko odobravanje je dublja i štetnija apsurdnost nego naše pasivno i nepromišljeno popuštanje pred terorizmom i ratom. Naučili smo se da prihvatamo nasilje kao nešto neizbe-

---

skriveno od očiju javnosti su pre svega sledeći troškovi. Prvi se tiče penzija i ostalih beneficija ratnih veterana, što 2003. godine iznosi pedeset sedam milijardi dolara. Druga, još veća i tajnija cifra, do koje je gotovo nemoguće doći sa bilo kom preciznošću jer ima status najstrože čuvane državne tajne, jeste tačna kamata koji se plaća na strani dug, pozajmljen da bi se finansirao vojni budžet. Oni koji o tome više znaju nego ja, procenjuju tu kamatu na neverovatnih dve stotine i osamdeset dve milijarde za samo 2003. godinu, od čega oko osamdeset posto otpada na vojne troškove. Više o tome se može naći na www.csbaonline.org, i www.warresisters.org.

¹⁶ Program za razvoj, pod okriljem Ujedinjenih Nacija, je u svom izveštaju za 1998. godinu tvrdio da bi se za devet milijardi dolara godišnje mogla obezbediti čista voda i sanitarije za sve građane sveta, trinaest milijardi dolara godišnje bi bilo potrebno da se obezbedi osnovna ishrana za sve stanovnike sveta, a šest milijardi bi bilo neophodno za elementarno obrazovanje za sve. Uzeto zajedno, to je samo dvadeset i sedam milijardi dolara godišnje, što je manje od sume koju Amerika troši za vojne potrebe tokom jednog meseca.

žno, ponekad čak i poželjno. Živimo u svetu zatrovanom nasiljem i zavisnim od njega. Iz nekog čudnog, teško shvatljivog razloga, postali smo ubeđeni da ne može biti rešenja osnovnim ljudskim problemima bez upotrebe sile, bez razaranja i bombardovanja, bez ubijanja i sakaćenja. Pitanje je da li ikada čak ozbiljno i razmatramo mogućnost da šansu pružimo alternativama nasilju, ubijanju, terorizmu i ratu.

Nasilje već po sebi predstavlja ozbiljan problem jer ono suviše često vodi ka daljem nasilju. Kako je to izrazila Simon Vejl, koja je i sama iskusila gorčinu duboke patnje zbog monstroznosti Drugog svetskog rata, „nasilje vodi ka još više nasilja jer nam ono pomaže da blokiramo one bolne misli koje bi nam inače rastrgale dušu“. Kao kultura i kao civilizacija, nismo našli načina da zaustavimo ciklus nasilja. Još veći je problem to što smo prestali tragati za načinima da izbegnemo taj ciklus. Naša apsurdnost – možda naša najveća apsurdnost – jeste da smo prihvatili nasilje kao nešto normalno, kao normu.¹⁷

Ako je takva dijagnoza tačna, ona nam može pomoći u preusmeravanju ka sasvim drugačijoj vrednosnoj orijentaciji. Ono što nam je potrebno nije rat, čak ni rat protiv terorizma. Rat je još ružnije čudovište od terorizma i, ako je bilo kakav rat i potreban, to bi bio rat protiv rata, rat protiv nasilnog mentaliteta koje vodi ka ratu i nastoji da opravda njegova nehumana razaranja.

Ono što nam je potrebno kao protivotrov i protivteža nasilju rata i terorizma je afirmacija života, pošteno i dosledno posvećenje radu ka popravljanju kvaliteta ljudskog života u svakom uglu naše zajedničke planete. Ono što nam je potrebno su političke vođe koje su manje posvećene lažnom patriotizmu i uskom samo-interesu, a više očuvanju i razvoju humaniteta. Ono što nam je potrebno je manje politike a više ljudskog sentimenta.

Možda će mi moji čitaoci prebaciti da sam naivni idealista ili preveliki moralista, a ono što nam je zaista potrebno jeste politički realista, neko ko zaista razume principe na kojima se okreće vrteška našeg komplikovanog sveta. Iz toga razloga bih želeo da ovaj esej završim citiranjem reči čoveka koji je sasvim dobro znao i realnosti

---

¹⁷ Dve veoma važne relativno novije studije o prirodi nasilja (sa posebnim osvrtnom na Hrišćanstvo) su: René Girard, *Violence and the Sacred*, trans. Patrick Gregory (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1977; originalno objavljena u Francuskoj, 1972. godine), i Gil Bailie, *Violence Unveiled: Humanity at the Crossroads* (New York: The Crossroad Publishing Company, 1995). Vidi takođe i Grossman, *op. cit.*

rata i svetske politike, čoveka koji je i sam dugo bio ubeđen u neizbežnost, čak i korisnost, koje rat i nasilje donose sa sobom. Na umu imam Dvajta Ajzenhauera, proslavljenog američkog generala iz Drugog svetskog rata i kasnijeg predsednika Amerike. Njegove sledeće reči – izgovorene osam godina po završetku Drugog svetskog rata – zaslužuju svaku pažnju:

„Put izabran od strane Sjedinjenih Država je očigledno karakterisan od strane nekoliko jasnih principa koji rukovode američko ponašanje u vođenju svetske politike. Prvo: nijedna nacija na svetu ne može, kao nacija, biti neprijatelj, jer čitavo čovečanstvo deli zajedničku želju za mirom, prijateljstvom i pravdom. Drugo: sigurnost i blagostanje ni jedne nacije ne može biti dugoročno ostvareno u izolaciji već samo u efektivnoj kooperaciji sa prijateljskim narodima. Treće: neotuđivo je pravo svake nacije da formira svoju vladu i svoj ekonomski sistem po sopstvenom izboru. Četvrto: nedopustiv je pokušaj bilo koje nacije da nekoj drugoj naciji diktira oblik njene vlade. I peto: nada bilo koje nacije u dugoročni mir ne može biti zasnovana na trci u naoružanju već upravo na pravednim odnosima i poštenom razumevanju sa svim drugim narodima.

U svetlu tih principa građani Sjedinjenih Država definišu put koji oni po završenom ratu nameravaju da slede ka istinskom miru. Taj put je veran duhu koji je inspirisao nastanak Ujedinjenih Nacija: zabraniti sukobe, razrešiti napetosti, ukinuti strahovanja. Taj put treba da kontroliše i redukuje naoružanje. On treba da omogući svim nacijama da posvete svoju energiju i svoja sredstva velikom i dobrom zadatku zalečenja ratnih rana, odevanju, hranjenju i zbrinjavanju onih u nevolji, poboljšanju pravednog političkog života, uživanju u plodovima njihovog sopstvenog slobodno uloženog truda.

Svaki napravljeni top, svaki isplavljeni ratni brod, svaka ispaljena raketa znači, u krajnjoj meri, krađu od onih koji su gladni a nisu nahranjeni, koji se mrznu a nisu obučeni. Taj naoružani svet ne troši samo sopstvene pare. On takođe troši i znoj svojih trudbenika, i genije svojih naučnika, i nade svoje dece. Cena jednog modernog aviona-bombardera je sledeća: moderna ciglena škola u više od trideset gradova. On košta dve električne elektrane, od kojih svaka može da podmiruje grad od šezdeset hiljada stanovnika. On košta dve dobre, potpuno opremljene bolnice. On košta pedeset milja asfaltiranog autoputa. Za svaki borbeni avion plaćamo sa pola miliona bušela žita.

Za svaki avion-uništavač plaćamo nove kuće koje bi mogle zbrinuti osam hiljada ljudi. To je, ponavljam, najbolji način života koji možemo postići na putu [nauružanja] koji je svet izabrao. Ali, zapravo, to uopšte i nije način života, bar ne u bilo kom istinskom smislu. Pod oblakom pretećeg rata, naš humanitet visi za gvozdеног krsta“.¹⁸

To su, podsetimo se, reči zrelog ratnika i političara, reči jednog američkog predsednika. Na nesreću, ne ovog trenutnog. I sve dok oni koji se nađu u predsedničkim palatama ne budu verovali u radikalno drugačije vizije, kroz naš svet očaran nasiljem, terorizmom i ratom, Volterove reči će nastaviti svoj potmul i eho, kao gorke, sudbonosne i nepromenljive istine.¹⁹

Predrag Čičovački

ON IMMORALITY OF TERRORISM AND WAR

Summary

The author first analyzes differences and similarities between war and terrorism and then argues that both are deeply immoral. Their differences are far less significant than their similarities, the main one of which consists in the denial of the view that every human life is equally worthy. This denial opens a way for an inhuman and violent treatment of those (enemies, others) who are not as valuable as we are, which characterizes both terrorism and war. Besides having such unacceptable moral implications with regards to the treatment of other human beings, a further common and troubling implication of terrorism and war consists in the fact that dehumanization of others leads also to a dehumanization of ourselves.

Key words: atrocities, destruction, humanity, killing, morality, rationality, terror, terrorism, violence, war.

---

¹⁸ Citiran ovde je deo govora koji je Ajzenhauer, pod naslovom „The Chance for Peace“, održao u Vašingtonu, 16. aprila, 1953. godine.

¹⁹ Ranije verzije ovog rada su izložene na dve konferencije: The First Annual Conference of the Peace and Justice Studies Association, Washington D.C., 4-6 oktobar, 2002. godine, i American Philosophical Association, Pacific Division, San Francisco, 25-29 mart, 2003. godine. Mnogobrojna pitanja, kritike i sugestije prisutne publike su mi pomogle da poboljšam ovaj rad. Zahvaljujem se takođe profesoru Robertu Holmsu za njegove uvek stimulatívne kritičke primedbe i sugestije.